

С.Рудницький // Ужгород: Просвіта. Ч. 1, 1925. – 102 с.; Ч.2, 1927. – 64 с.

20. Рудницький С. Вигаслі вулькани Українського Закарпаття / С. Рудницький // Вісник природознавства. – Харків, 1928. – № 1. – С. 7–18.

21. Спиридонов А.И. Денудационные и аккумулятивные поверхности южного склона Украинских Карпат / А.И. Спиридонов // Бюл. отд. геолог., 1952. Т. 27. Вып. 1.

22. Цысь П.Н. Этапы развития рельефа Советских Карпат / П.Н. Цысь // Докл. и сообщ. Львов. у-та, 1952. Вып. 3. Ч. 2. – С. 7–8.

23. Шаблій О. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії / О. Шаблій // Редак.-вид. відділ ЛДУ ім. І.Франка. – Львів–Мюнхен, 1993.– 223с.

24. Шаблій О. Передмова. Академік Степан Рудницький – основоположник української географічної науки / О. Шаблій // Зб. наук. праць ЛДУ ім. І. Франка. – Львів, 1994. – С. 3–5.

25. Шаблій О. Обґрунтування академіком С. Рудницьким наукових основ географії / О. Шаблій // Зб. наук. праць ЛДУ ім. І.Франка.– Львів,1994.– С.5–20.

УДК 911.3:008 Рудницький

Іван Ровенчак, Орыслава Тимчук

ГЕОГРАФІЯ РЕЛІГІЇ У ПРАЦЯХ АКАДЕМІКА СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО

Проаналізовано наукові погляди та ідеї Степана Рудницького в галузі географії релігії. Виділено три напрямки досліджень: взаємовідносини релігії і держави; морально-конфесійні взаємини світових релігій; прикладні аспекти георелігійного життя України. Зазначено характерні риси українського народу, які виділяв вчений.

Ключові слова: географія релігії, православ'я, уніати, нація, держава, народ.

Ivan Rovenchak, Oryslava Tymchuk. Geography of religion in the writings of Academician Stepan Rudnytskyi's. *The religious-geographical problems in the scientific heritage of the founder of modern Ukrainian geography – academician S. Rudnytskyi are considered. Highlighted the social-religious views and directions of religious-geographical research of the scientist are singled out: the relationship between religion and state, moral and religious relations between the world's religions, applied aspects of georeligion life in Ukraine The study of highly specialized issues in the geography of religion is considered. Three aspects of the views of the position and functioning of religion in the state are revealed. First – to conquer the people, it is necessary that people give up their native language, to be expelled from all spheres of their lives, and instead to lay another. It was manifested in the prohibition of conduction church's ceremonies in native Ukrainian language. The second is that people should abandon their ancestral beliefs – “oppressing their religion”, which took place in the suppression of Ukrainian identity, in two important channels – in the religious and in the social. Onto the higher spiritual positions of the Orthodox church, the Polish government appointed associates and faithful. The third “to destroy her religion”, and this tendency was used by the Russian, royal and Soviet governments. There was almost radical extermination of the Ukrainian church, traditions and people. S. Rudnytsky believed that the United States could be an example, for the position of religion in an independent country. Believes that luck and culture, life in the community and family, language, and faith are related to the race signs of the people. There are generalized thoughts about the state in order to be an independent people, five important signs, including a specific culture, both material and spiritual as well and cultural aspirations. The problems of the moral-confessional relationships of world religions are covered in S. Rudnytsky's work “To the foundations of Ukrainian nationalism” (1920–1921), in which highlighted four major areas of universalism (state-legal, religious, capitalistic, and social-communistic). Analyzed the applied aspects of the geo-religious life of Ukraine in the works “To the foundations of Ukrainian nationalism” (1920–1921), “Ukraine is our native land” (1917, 1921) and “Galicia and the united Ukraine” (1921). The academician concluded that significance of the Brest Union in 1596 and said that everyone should take in relation to her that position that their conscience suggests to themselves.*

Key words: geography of religion, Orthodox, Uniates, nation, state, people.

Актуальність теми дослідження. За роки незалежності України розпочався активний процес наукового дослідження географічної спадщини. Багато праць українських вчених довгий час були не доступні для широкого загалу та для їхнього дослідження. Ця ж доля спіткала твори відомого географа Степана Рудницького. В українській науці утвердилася думка, що академік С. Рудницький є фундатором національної модерної географії. Вивченням наукових праць вченого займаються багато науковців України у декількох центрах дослідження, як в Україні так і за кордоном. Однак дослідження наукової діяльності академіка Степана Рудницького в царині релігійної географії практично не проводилося. Зокрема, заслуговує на увагу вивчення поглядів вченого на головні атрибути географії релігії як науки – теорію та методологію. Тому, тема даної статті є актуальною та на даний час необхідною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Серед численних творів присвячених науковій діяльності С. Рудницького, найбільше виділяються ті, в яких характеризуються політико-географічні погляди вченого. Хоча потужний інтелект вченого охоплював чимале коло наукових інтересів, від астрономії й геології до геополітики, географії та історії України. Праці в яких аналізуються релігійно-географічні дослідження академіка практично відсутні, його погляди на географію релігії, як підсистему географії культури, частково розкриті у працях проф. І. Ровенчака [2].

Метою статті є дослідження релігійно-географічної проблематики у науковій спадщині фундатора української географії С. Рудницького. Ставиться також завдання висвітлення суспільно-релігійних поглядів та виділення напрямів релігійно-географічних досліджень вченого.

Виклад основного матеріалу. Визначний історик *Михайло Грушевський* розробив основи національної історії, а *Степан Рудницький* – національної географії, тобто чітко визначили територію, на якій ця історія та географія розгорталися. Вони говорили про політичну націю, тобто населення, яке бачить себе спільнотою, бажає мати власну державу, вважає себе її громадянами та дотримується всіх необхідних атрибутів державності (мова, історія, культурний простір тощо). С. Рудницький, зокрема, писав, що “національна територія – це головна основа нації, на якій вона живе й розвивається” [7, с. 210], тому що трансформація території та населення на цілісний відносно однорідний організм творить державу, яка вже у подальшому своєму розвитку може політично, економічно, матеріально й духовно зростати. Вчений ніколи не мав сумнівів щодо того, що український народ здавна жив, живе й житиме, навіть тоді коли весь світ, “закривши собі очі, репетував заодно: нема України, нема українців”. На його думку, “Україна обіймає цілком окремішній суцільний простір, причому багатий на природні ресурси”, тому вона

змушена і піде своїм власним, своєрідним шляхом розвитку, цілком відмінним від шляху інших сусідніх держав. С. Рудницький зазначав, що ця згадана своєрідність не останньою чергою залежить від мережі річок, яка формує єдність території, торгівлі, влади, звичаїв, мови та релігії.

Академік Рудницький не розглядав і не вивчав вузькоспеціалізовано питання географії релігії, але у своїх працях, в яких переживав за долю і розвиток України, йому вдалося сформулювати і узагальнити певні проблеми, які існували і надалі існують у нашій державі. Найперше, це проблеми взаємовідносини релігії та держави розглядаються, зокрема, у творах “Чому ми хочемо самостійної України” (1916 р.) і “До основ українського націоналізму” (1920–1921 р.). У першій праці розкрито три дуже глибокі аспекти на становище й функціонування релігії в державі. Зроблено дуже “печальні” висновки з нашої української історії та для майбутнього країни. Щоб підкорити під себе народ, вважає вчений необхідно, зробити лише три прості речі. Перше – щоб люди відмовилися від своєї мови, її потрібно витіснити з усіх сфер його життя, а натомість насадити іншу. І показати світові, що не існує такого народу. С. Рудницький пише: “Вони (Москалі. – *І. Р., О. Т.*) вигнали українську мову зі школи, церкви, уряду, публічного життя, просто замкнули уста трійцятькількаміліоновому українському народові.” [7, с. 51]. Росія у протистоянні з українською мовою завдала їй дуже великої шкоди. Лише *Валуєвський* циркуляр (1863 р.) і *Емський указ* (1876 р.) зробили болочий удар по мові. Проявилось це в забороні відправляти церковні обряди рідною українському народу мовою. Відбулося викорінення багатолітніх традицій у селі, давньому регіоні зберігання праатьківської історії народу.

Друга річ для руйнування цілісності народу – щоб люди відмовилися від свого праатьківського віросповідання – “гноби їхню релігію”. Польща у цьому простому вияву гноблення українців проявилася найкраще. Пригнічення української ідентичності відбулося у двох важливих руслах – релігійному і суспільному. Польський уряд вдався до певного роду хитрощів. Він саджав на вищі духовні посади православної віри своїх однодумців і віроповіданців. Нижчі чини духовенства не мали ніякого впливу і до того ж були дуже бідними. Ще один прояв плану полягав у закритті церков чи перетворення їх у костели. Вчений писав: “Польський уряд вкуні з єзуїтами задумав також перевести всіх українців на польську віру. Ступенем до того мала бути церковна унія української церкви з Римом, яку переведено в Берестю 1496 р.” [7, с. 60]. Але хитромудрий план польського уряду не виправдався. Не відбулося окатоличення населення, але й церква, яка утворилася після унії, зберегла своє обличчя та перетворилася на українську національну церкву. Остання риса, не може не викликати захоплення і гордості за

українські національні християнські церкви. Не зважаючи ні на які перепони, вистояла у нелегкі часи української історії.

Третя річ, яку потрібно зробити, щоб знищити державу, – “знищити її релігію”. А цю вже тенденцію широко впроваджували в практику російський, як царський, так і советський уряди. Їм вдалося майже до коріння винищити українську віру, традицію і народ. Московський уряд перетворив майже самостійну українську православну церкву у повну залежність московського патріархату. Богослужіння в українській церкві, що велося з українською вимовою, це дуже вже не вписувалося у плани Москви. Було придумано заплутаний план, зауважує Рудницький: *“Московський уряд піддав українську церкву спершу під владу московського патріарха, а потім [?] “Святійшого Синоду”, себто під владу царя.”* [7, с. 65]. Мову і споконвічні традиції було викорінено із останньої ланки українського народу.

Загарбницький уряд не спинився на зробленому, а взявся за знищення останньої надії народу. Рудницький зазначає, що *“вона (Уніатська церква. – І. Р., О. Т.) мимо польсько-єзуїтських заходів стала згодом національно-українською і зазначувала виразно окремішність українців від москалів. ... Нині є уніатська віра одинока серед усіх вір світу, що заборонена в Російській державі.”* [7, с. 65]. У цій системі можна було бути поганином, але щоб уніатом чи українським протестантом (штунда) – ніколи. Наш народ був приречений на багатолітні поневіряння.

Водночас С. Рудницький висловлює своє бачення становища релігії у нашій майбутній незалежній країні. На думку вченого, прикладом у цьому можуть бути Сполучені Штати Америки (США): *“Щодо віри, повинна панувати на Україні необмежена толеранція: аналогічна до толеранції в З'єдинених Державах Північної Америки. Належало б стремити до національної української церкви.”* [7, с. 91]. Виходячи із сучасних українських реалій, ця думка Рудницького є, як на нашу думку, доволі суперечливою. Ми не можемо брати за приклад релігійну толерантність у США, ми різні у світосприйнятті. Розгадка релігійної терпимості міститься в історії утворення і формування держави. США почали формуватися у кінці XVII ст., а до того, одним століттям раніше почалася колонізація земель. У XVIII ст. відбулася Американська революція (1774–1783 р.), у результаті якої добилися незалежності 13 колишніх британських колоній. Через чотири роки прийнято конституцію, далі громадянська війна та індустріалізація країни.

А наша етнічна історія за найбільш скромними підрахунками почалася у другій половині I тисячоліття і сформувалася тоді могутня держава. Але нічого не буває вічного, в історії є розквіт, є занепад, що передує переродженню держави. Почалася експансія руського (українського) народу України. І щоб вижити йому було

треба зберегти свою віру, традицію, і не дивлячись ні на зазіхання, ні на постійні набіги на їхні території. Наші предки зуміли залишитися толерантними до чужої віри і до поневоловача свого народу.

Вчений вважає, що вдача і культура, життя в громаді і родині, мова, віра пов'язані з расовими прикметами народу. Український народ не лише антропологічною будовою свого тіла, але й усіма вище переліченими прикметами відрізняється від своїх сусідів. І навіть дуже самостійний відносно інших народів Європи.

С. Рудницький притримується думки, що коли народ, а особливо його інтелігенція, мало освічена з вузьким світоглядом, з невизначеністю щодо віри і т. д. не здатний до рішучих справ, а лише спроможний на *“великі слова”*. Нічого доброго він для себе не здатен створити, і тому він може лише загарбувати чуже і все перетворювати на благо своєї держави. А відбувається це через поневолення більш цивілізованого народу.

У другому творі *“До основ українського націоналізму”* академік узагальнює свої думки про державу тим, щоб бути самостійним народом, треба п'ять важливих прикмет. Серед яких вчений називає: *“4. Питома культура (як матеріальна, так і духовна) й посліпні культурні стремління.”* [7, с. 281]. Що показує важливість релігії у житті народу. Симбіоз релігії та культури вберігає народ від можливих політичних, економічних чи соціальних непорозумінь у суспільстві.

Проблеми морально-конфесійних взаємин світових релігій висвітлені, зокрема, у праці С. Рудницького *“До основ українського націоналізму”* (1920–1921 р.). У цій праці виділено чотири головні галузі універсалізму¹ – державно-правовий, капіталістичний і соціально-комуністичний. Серед яких, на думку вченого, другою галуззю є *“релігійний універсалізм. Він старається уцалити все людство на релігійно-моральному полі. Бо виходить він від світових релігійних систем. Це само по собі дуже гарне, бо віра, на погляд всякого вільнодумного чоловіка, має для чуттєвої сторони духовного життя таке саме значіння, як наука для інтелектуальної сторони.”* [7, с. 286]. Вважається, що християнство одна з миролюбних релігій світу, що проголосила принцип етичної рівності всіх людей. Головною соціальною причиною виникнення християнства було безсилля пригноблених у боротьбі з гнобителями.

Прикладні аспекти георелігійного життя України всебічно розкриті академіком у творах *“Україна – наш рідний край”* (1917 р., 1921 р.), *“До основ українського націоналізму”* (1920–1921 р.) та

¹ Універсалізм – це переконання в можливості порятунку всіх людей. Вчення простежується протягом всієї історії християнства. Ідея універсалізму присутня в історії християнства, ісламу, індуїзму, буддизму та в інших релігіях.

“Галичина та соборна Україна”(1921 р.). Вчений знає, що для українця важливим є своя самотність традиції, прабатьківська релігія та любов до землі. Хоч це і не типова риса для більшості народів похмурого середньовічного періоду історії. С. Рудницький пише: *“Кожний з нас знає, що королівські й царські роди чи індивідуа не мають сливе ніяких національних почувань, міняють національність чи віру наче рукавичку, аби тільки панувати.”* [7, с. 285], на превеликий жаль, це теж характерне для нашої нації. Берестейська унія не зупинила ополячення української знаті. Уславлені роди таких руських князів, як Слуцькі, Заславські, Збараські, Вишневецькі, Пронські, Ружинські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини та ін., яким немає ліку.

С. Рудницький вважає, що християнство є першим українським універсалізмом. І для українського народу цей перший універсалізм приніс мало позитивного для розвитку. Він призупинив творення української мови. *“Як тільки прийшов до нас перший універсалізм – християнство, в його орієнтальному виданні, наші інтелігентні шари почали вживати в письмі сливе тільки літургічної староболгарської мови.”* [7, с. 332]. Тому початки сучасної української літературної мови сягають тільки кінця XVIII ст. Проф. І. Ровенчак акцентує на зауваженнях вченого про негативну роль довгого застосування церковнослов'янської мови. Коли літературна мова у Франції чи Німеччині замінила латинську у XVI ст., першим твором нової української літератури є “Енеїда” І. Котляревського, яка вийшла друком у 1798 р. [2, с. 53]. До того часу усе писалося церковно-слов'янською мовою, що була важкою для сприйняття простому люду.

Водночас, як зазначає С. Рудницький, християнство принесло не мало позитивного для українського народу насправді, ніж всі вважають *“Так! вповні признаю, але аж тоді, коли воно змінило своє універсалістичне обличчя і стало національною вірою.”* [7, с. 288]. На Русь християнство позитивно вплинуло на розвиток освіти, мистецтва, літератури, науки. На краще змінився світогляд руського (українського) народу. Церкви та монастирі стали осередками культури. Через те, що Україна-Русь прийняла християнство з Візантії, в Київ прийшло багато грецьких священиків, письменних людей, які сприяли поширенню грамотності та знань про всесвіт та минулі цивілізації.

У своїй праці “Огляд національної території України” (1923 р.) С. Рудницький показує нам “статистичні катастрофи”, які відбулися на території Галичини на межі двох століть – XIX і XX. Дане потрясіння показане на прикладі села Кривчич під Львовом, у 1880 р. і 1890 р. було відповідно 74 % і 72 % римо-католиків, а через десять років тут налічувалося 96 % греко-католиків. Хоча насправді ніхто і ніколи не чув про зміну конфесій.

У контексті третього аспекту С. Рудницький зазначає, що в добу козаччини Київ виконував лише релігійні функції столиці: *“В козацьких часах Київ був, можна сказати, тільки релігійно-культурною столицею нової України.”* [7, с. 364]. Всі функції столичного міста взяла на себе Козацька Січ. Це зумовлено тяжкою геополітичною ситуацією в регіоні у зв'язку із постійними набігами кримських татар і турків.

Рудницький впевнений, що українці були релігійно єдиним у своїй вірі народом, якби їх віросповідання не називалося: *“Між православними Українцями й уніятами не було й нема ніякої ворожнечі.”* [6, с. 74] і з повагою ставляться до проявів інших релігій.

Також С. Рудницький на початку своєї наукової діяльності опублікував дві рецензії з проблематики історії Берестейської унії [4, 5]². У них він проаналізував статті Антоні Прохаски, які негативно висвітлюють Руські церкви перед прийняттям унії. Як зазначив академік “Праця п. Прохаски обіймає властиво коротку анекдотичну історію відносин руської (Української. – І. П., О. Т.) церкви до Риму від самих початків...” [4], у ній зазначено занепад українського духовенства та розвиток протестантизму, що аж ніяк не відповідає дійсності. Автор рецензії не погоджується з твердженням, що “...унія була відродженням Руської (Української. – І. П., О. Т.) землі”, а зазначає про способи деморалізації української єпархії. Так само Рудницький протестує та заперечує винність самих православних у причинах суворих заходів польських королів до них.

У своїй наступній рецензії Степан Рудницький на працю доктора Антоні Прохаски “Унія Берестейська” [5] зазначає, що дана розвідка є у багатьох місцях апокрифічною і мала на мені як найкраще виставити унію та найгірше українських народ, його давню історію, а разом з тим і православну церкву. Академік загалом робить висновок, що праця ненаукова з великим перекручуваннями, непотрібна з шовінізмом для української історії та подає історичні шкідливі фальші.

Академік Степан Рудницький у кінці XIX ст. зробив такий висновок про значення Берестейської унії 1596 року і греко-католицької церкви для української культури: *“Чи унія була добром чи лихом, остане ся все спірним, доки католики католиками, а православні православними. Кожний повинен зайняти супроти неї становище, що ему наказує його сумління. Се вільно в історії”* [3, с. 20]. Напрошується один висновок, що кожен народ, як і кожна людина повинна мати своє правдиве бачення історичних подій на основі реальних фактів та залишатися морально ввічливою та толерантною.

² Ці дві рецензії віднайдені нами нещодавно і вводяться у науковий обіг. Авторство С. Рудницького не ставимо під сумнів (І. П., О. Т.).

Висновки. Отже, в релігійно-конфесійній проблематиці у діяльності Степана Рудницького виділено три аспекти – взаємовідносини релігії і держави; морально-конфесійні взаємини світових релігій; прикладні аспекти георелігійного життя України. Академік також вважає, що коли викоринити рідну мову та знищити прабатьківську релігію народу – зникне ідентичність та самовизначеність нації. Тоді народ буде вже легко

поневолити. Український народ виявився незламним та стійким до всіх загарбників його території. І в цьому йому допомогла глибока релігійність. Вчений показує болючу дійсність і не завжди об'єктивність релігійної статистики на території Галичини. Вважаємо, що релігійно-конфесійна проблематика фундатора української національної географії С. Рудницького потребує подальшого вивчення.

Література:

1. Академік Степан Рудницький / За ред. проф. О. Шаблій. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 408 с.
2. Ровенчак І. І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження: монографія / І. І. Ровенчак. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 240 с.
3. Рудницький С. Л. [Рец. на:] Ks. biskup Edward Likowski sufragan poznański – Unia brzeska (r. 1596), Poznań, 1896, стор. XX+424 // ЗНТШ. – Львів, 1897. – Т. 19. – С. 14–23.
4. [Рудницький С. Л.] Р. Д. [Рец. на:] Prochaska Antoni. Z dziejów unii brzeskiej. Kwartalnik Historyczny. 1896, t. XII, s. 522–577 // ЗНТШ. – Львів, 1897. – Т. 19. – Бібліографія. – С. 23–26.
5. [Рудницький С. Л.] Р. Д. [Рец. на:] Prochaska Antoni. Unia brzeska. Przegląd Polski. 1896, t. XII, s. 441–462 // ЗНТШ. – Львів, 1897. – Т. 20. – Бібліографія. – С. 26–31.
6. Рудницький С. Л. Україна – наш рідний край / С. Л. Рудницький. – Львів: Просвіта, 1917. – 128 с.
7. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / С. Л. Рудницький // Упор., передмова О. І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.
8. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії / О. І. Шаблій. Львів, – Мюнхен: Редакційно-видавничий відділ Львівського держ-університету, 1993. – 233 с.

УДК 911.3:32(477) С.Рудницький

Олександра Вісьтак, Олена Одлежук

ВНЕСОК СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО У ВІЙСЬКОВУ І ПОЛІТИЧНУ ГЕОГРАФІЮ ТА ГЕОПОЛІТИКУ

Академік Степан Рудницький здійснив вагомий внесок не лише у загальну географію, але й майже в усі її секторальні та галузеві підрозділи. Зокрема в антропогеографічну складову, в т.ч. в географію населення, політичну географію, геополітику і військову географію. Головно це сталося на початку і після Першої світової війни у багатьох статтях та монографіях. Його можна вважати не лише фундатором новітньої національної географічної науки загалом, ще й названих її галузевих підрозділів. Військово-географічні публікації автор здійснив на початку війни (багато з них німецькомовні і тепер малодоступні для читача), а політико-географічні та геополітичні – переважно вкінці війни і до 1925 р. Стимулом розроблення теорії військової географії була сама війна. Її перебіг, часта зміна ситуації тощо вимагала урахування природно- і суспільно-географічних особливостей земної поверхні, зміни останньої у геопросторовому і геочасовому вимірах, як плацдарму військових дій і операцій. При цьому першочергово стосовно рельєфу, гідрографії, клімату та погодних умов.

Серед антропогеографічних чинників, які мають вплив на характер (стратегію і тактику) війни, її резерви і ресурси та перебіг, С. Рудницький називає кількість та густоту населення, густоту і людність сільських та міських поселень, етнічний склад тощо. Докладний опис цих властивостей і чинників учений здійснив щодо Східноєвропейського театру військових дій. З проблем військової географії С. Рудницький опублікував такі праці: “Україна, Польща та Литва з